

Г. Стронський

РИМО-КАТОЛИЦЬКИЙ КОСТЬОЛ В УКРАЇНІ У 20 - 30-і роки ХХ ст.

Анотація. Автор досліджує трагічну долю римо-католицької церкви в Україні за часів радянського тоталітаризму у 20-30-і роки.

У роки безроздільного панування комуністичної диктатури на Україні непоправних втрат було нанесено всій сфері духовного життя народу. Особливих зрушень зазнала релігія, проти якої більшовики розгорнули справжню війну, насаджуючи войовничий атеїзм у свідомість і поведінку людей.

Важкі випробування випали і на долю римо-католицького костьолу, який обіймав, в основному, польське населення Правобережної України, частково німецьке населення південних регіонів республіки. До кінця трагічних 30-х років не залишилося жодної парафії, всі святині були знищені або закриті, а священники розстріляні або вислані на Північ енкаведистами. Брутальність і жорстокість, з якою тоталітарна система розправилася з католицькою церквою, справді були непорівняльними.

На боротьбу з католицизмом було кинуте величезні сили та засоби. Комуністична влада з одного боку вела боротьбу з католицьким кліром, а з другого - посилено насаджувала свою ідеологію, атеїзувала свідомість людей. Подібне звичайно проводилося зі всіма релігіями, однак у випадку з католицизмом вдається визначити свою певну специфіку і цілі. Якщо в Україні більшовики прагнули до обмеження впливів і ліквідації національного характеру православної церкви, то католицизм підлягав повній елімінації із життя.

Після революції і встановлення влади червоних комісарів з України в масовому порядку поляки репатріювалися до нововідновленої Польщі, що від'ємно позначилося на кількості віруючих. Крім цього, католицизм позбувся матеріальної підтримки заможних верств населення і залишився сам на сам з більшовицькою владою, серед якої домінуючу роль відігравали єврейські елементи з їх ідеєю світової комуністичної революції, стремлінням до знищення тодішнього світопорядку, повсюдним насадженням комуністичної ідеології.

В нових політичних умовах католицьку церкву почали однозначно трактувати як основну перешкоду на шляху розгорнутої більшовиками радянизації польської національної меншості, що відбувалося у 20-і роки паралельно з відомою українізацією. Поскілки культурна й політична еліта поспішила репатріюватися, то це дозволяло більшовикам майже безперешкодно здійснювати свої експерименти над у переважній більшості селянським за соціальним складом католицьким населенням України. У цій ситуації фактично тільки костьол залишався єдиним захисником національно-патріотичної традиції серед поляків, духовно-християнської постави людей. Нарешті, католицька церква керувалася з-за кордону Ватиканом і Польщею, що не могло не посилювати вороже ставлення офіційної влади, переносило неодмінно боротьбу з нею у політичну площину.

Всю радянську політику до католицизму у зазначений період можна умовно розділити на два етапи. На першому, що тривав від революції до кінця 20-х років, домінували різні форми обмеження впливів костьолу "терапевтичного" характеру. Це не тільки відповідало загальній атмосфері в країні, що була породжена непом і згаданою українізацією, але впливала з того, що основну увагу приділялося боротьбі з православ'ям, противником значно сильнішим і впливовішим. Не слід, думається, скидати з рахунку і того факту, що Ватикан під час гододу в Радянській Росії на

початку 20-х років надав відчутну допомогу і відносини з ним в цей час ще були не найгіршими. Крім цього, кремлівським вождям дуже залежало на дипломатичному визнанні католицьким Заходом, і тому намагалися уникати особливо безцеремонних заходів проти костьолу. Це навіть до певної міри спантеличувало дипломатію і керівництво Апостольської Столиці. Названі фактори відстрочували терміни остаточної розправи з католицизмом в СРСР.¹

На першому етапі чітко прослідковується намагання більшовиків ліквідувати залежність католицької церкви на Україні від сусідньої Польщі, що склалася історично. Тому костьол не випадково розцінювався на Україні владою як виразник і проповідник інтересів сусідньої і до того ж ворожої держави. При здійсненні цього завдання, крім дискредитації католицького духовенства, звинуваченні його у шпигунській і антирадянській діяльності, широко застосовувалася тактика залучення до антикатолицької роботи місцевого польського населення. Іншими словами, намагалися вести наступ на костьол силами тих, хто був його визнацем. Цим, зокрема, можна тлумачити той факт, що антикатолицька пропаганда рідко коли була присутня на сторінках україномовної комуністичної преси, зате в польських газетах, які виходили в цей час на Україні, її завжди не бракувало. Першу скрипку у боротьбі з костьолом вели польські комуністи, які з ним вели справжнє змагання і ривалізацію за впливи серед польського населення. Заздалегідь зазначимо, що в умовах сталінізму фінал виявився трагічним для обидвох сторін. Власне це наступило у 30-ті роки і становило другий етап боротьби комуністичної влади з католицькою церквою, коли її були нанесені смертельні удари. Слід також зазначити, що розправа з костьолом відбувалася паралельно з репресіями проти всіх поляків, що проживали в Україні.²

* * *

Післяреволюційні політичні зміни вплинули і на адміністративно-територіальну організацію католицької церкви в Україні. У 1918 році була відновлена Кам'янецька дієцезія /епархія/, яка у 1866 році була ліквідована царським указом. Адміністрування справами костьолу на всій Правобережній Україні за часів царизму фактично належало Луцько-Житомирському єпископу /біскупу/ і відповідно існуючій дієцезії. У 1926 році Ватикан, враховуючи політичні реалії і намагаючись якось порозумітися з більшовиками, погодився на територіальні зміни дієцезій щодо політичних кордонів, які встановилися між СРСР і Польщею після підписання у 1921 році Ризького мирного договору. Тому від Луцько-Житомирської дієцезії відійшла Західна Волинь. До Житомирської римо-католицької дієцезії з цього часу належали парафії, що розміщувалися в кордонах Радянської України /Волинь, Полісся, Київщина/. Південь України, де серед католиків переважало німецьке населення, належав до Тираспольської дієцезії, а місцем перебування єпископа був Саратов.

Римо-католицькі дієцезії дуже скоро були позбавлені своїх найвищих ієрархів, що звичайно негативно позначилося на житті костьолу. Луцько-Житомирський єпископ І.Дуб-Дубовський влітку 1920 р. змушений був разом з військами Пілсудського покинути свою паству і осісти у Луцьку. У 1922 р. до Польщі виїхав останній єпископ П.Маньковський з Кам'янця-Подільського.³ Всякі подальші намагання Ватикану забезпечити найвищих ієрархів у названих дієцезіях закінчувалися неуспіхом, що не давало змоги висвячувати нових священників, здійснювати єдине керівництво всією конфесією.

У 20-і роки позиції католицької церкви у місцях компактного проживання польського населення можна було оцінити ще відносно сильними. За офіційними відомостями НКВС України у 1925 р. нараховувалося 332 римо-католицькі громади /парафії/, в яких було 118 265 членів.⁴ Як вже зазначалося, вони, головним чином, були сконцентровані у правобережних губерніях, зокрема: в Подільській 104 парафії і 33752

віруючих, Волинській - відповідно 65 і 21 102, Київській - 51 і 19 029. В наступні кілька років, незважаючи на наростаючий пресінг влади проти католицизму, кількість парафій, священників та віруючих зменшувалися ще не досить помітно. Так, згідно даних НКВС республіки на 1 січня 1928 року, в Україні існувало 292 парафії /польських - 284, німецьких - 5, французьких - 1, українських - 2/, в яких нараховувалося 168 310 членів.⁵

Від офіційних радянських відомостей помітно відрізнялися дані польських дипломатичних представництв у Харкові і Києві, які базувалися на костьольних відомостях і тому були більш вигодою. На 1927 рік у Житомирській дієцезії вважалося 350 тис. віруючих, 107 діючих костьолів і 68 ксьондзів, а у Кам"янецькій - 350 тис. віруючих католиків, 113 костьолів, 42 ксьондзи. Всього в СРСР згідно цих же відомостей нараховувалося 1,6 млн. католиків, 500 костьолів і 370 священників.⁶

Серед католиків України у 20-і роки дуже поширеними були релігійні гуртки, як допоміжний і необхідний елемент організації життя парафій. Дана форма релігійного життя в умовах радянської дійсності цього часу дозволяла костьолу виживати і зберігати вплив на людей. Група активних і наближених до пастера віруючих складала гурток "Об'єднання братів і сестер терціарів", тобто монахів, котрі жили і діяли серед мирян. В польських селах Волині і Поділля особливо часто зустрічалися гуртки ружанця /"Братство святого ружанця"/, в основі діяльності яких було колективне читання і співання молитов, що давало так зване "механічне благочестя" - звільнення від гріхів. В одному селі таких гуртків могло налічуватися більше десятка. Як можна судити з документів, атеїстичної літератури того часу, існування і діяльність названих гуртків дуже непокоїло більшовицький режим, який скерував проти них найрізноманітніші форми і методи боротьби.

Звичайно, у цій боротьбі основні удари були спрямовані проти священників. У структурі органів ДПУ-НКВС діяв спеціальний підрозділ, який займався католицькими ксьондзами. Найчастіше каральні органи намагалися нейтралізувати особливо активних капланів, шукали серед них нестійких, схилилися до співпраці. При цьому широко використовувались залякування, шантаж, фізичні розправи та ін. Слід відмітити, що в окремих випадках не обійшлося без звичайної людської слабості, намагання за всяку ціну зберегти життя, позбутися страждань чи зберегти місце у даній парафії. Не треба забувати, що невеликій горстці людей, католицьким священникам, протистояла величезна репресивна машина, яка ні перед чим не зупинялася в досягненні своєї мети.

Одним з часто застосовуваних прийомів було схилення ксьондзів до самонаклепів, зречень духовного сану. На початку 1927р. про свій розрив з католицизмом оголосив /ясна річ, що після відповідної попередньої обробки ДПУ/ ксьондз Є.Перкович з Проскурова. Цей випадок широко висвітлювався у більшовицькій пресі. Бувшого священника після зречення певний час використовували як лектора і пропагандиста. Причому його атеїстичні виступи інколи проходили в тих містах і селах, де у свій час він же проводив душпастерську роботу. Цікаво, що спантелічені віруючі тут же почали поширювати чутки про те, "що ксьондз з глузду з"їхав", "ним оволодів д"явол"!⁷

Дуже часто вдавалися до намагання розколоти духовенство, дискредитувати його і маніпулювати ним з боку каральних органів пролетарської держави. Про це, зокрема, свідчила справа, пов'язана із житомирським священником А.Федуковичем. ДПУ вдалося заставити його виступити у пресі з відкритим листом до папи римського, в якому той обурювався "антирадянською позицією Апостольської столиці", вимагав "звільнити католицьке духовенство в СРСР від контрреволюційної діяльності". Однак скоро, не витримавши мук совісті за свій вчинок, ксьондз А.Федукович наклав

на себе руки шляхом самопалення. Перед смертю він зізнався іншому священику про те, що над ним вчинили примус співробітники ДПУ і він глибоко розкаюється за свою слабкість. У свою чергу ДПУ поспішило навколо цієї трагедії розгорнути дезінформацію, заявляючи через польську комуністичну пресу, що причиною самогубства була "місцева контрреволюція, яка наносила ксьондзу один за одним моральні удари і просто не давала йому жити." Були спроби поширити чутки навіть про те, що це було звичайне вбивство, розправа ненависних єзуїтів над відступником.⁹

Більшовицька держава у перші роки свого існування, як відомо, позбавила духовенство, в тому числі і католицьке, політичних прав і віднесла їх до так званих "нетрудових елементів". Одночасно були націоналізовані всі сакральні приміщення, які згідно з новим радянським культовим законодавством, віддавалися в оренду за відповідну плату релігійним зареєстрованим общинам. З особливим насильством і порушеннями законів була акція вилучення на початку 20-х років церковних дорогоцінностей, розпорядження на яку видав В.Ленін і які нібито мали йти на порятунок голодуючим людям у Поволжі. Це не обминуло костьоли в Україні. У 1922 році були пограбовані комісарами католицькі святині у Кам"янці-Подільському, Ямполі, Опатові, Китайгороді, Новій Ушиці та інших місцях. Джерела повідомляють, що, крім дорогоцінних сакральних речей з костьолів забирали лавки, нищили вівтарі, розбивали поховання відомих людей. Поряд з цим комісари арештовували ксьондзів, розправлялися жорстоко з віруючими, які намагалися захищати свої святині.¹⁰

Католицьким священикам не жаліла гострих випадків комуністична преса. Фактично не було жодного номера польськомовної газети, а виходило їх на Україні наприкінці 20-х років більше десятка, в якому не було би антирелігійного матеріалу у формі критичної статті, замітки сількора чи образливої карикатури, а найчастіше - все разом взяте. Антикатолицького направлення і змісту масовими тиражами видавалися книги, брошури, плакати, до цієї роботи були залучені лекторії, пересувні агіткультбригади і таке інше.

Комуністична влада вдавалася до судових розправ над католицьким кліром. При цьому, як правило, пісудним висувалися однотипні звинувачення у шпигунстві, антирадянській діяльності. За це виносилися багаторічні ув"язнення, смертні вироки. У 1925 р. у Кам"янець-Подільському відбувся суд над місцевими ксьондзами Шиманським, Єндрущакком і Матусевичем, яких разом з кількома світськими особами засудили за те, що, як зазначалося у вирокі, займалися переправкою людей через кордон до Польщі, за контрабанду товарів, одержання з-за кордону релігійної літератури.¹¹

Великого розголосу набрав судовий процес апостольського адміністратора Житомирської дієцезії і пробоща костьола св.Олександра у Києві Т.Скальського. З огляду на нібито тяжкі злочини священика судовий процес перенесли у 1928 р. до Москви, де Військова Колегія Верховного Суду СРСР при закритих дверях намагалася звинуватити його в керівництві всією шпигунською сіткою польської розвідки в Україні. До злочинів були віднесені спроби організації нелегального навчання в духовних семінаріях, контакти з польськими дипломатичними представництвами та ін.¹²

Але процес не відбувся за сценарієм його організаторів, які, як відомо, в подібних справах в зазначені роки добре наловчилися і часто користувалися для розправи з противниками. Підсудний священик відразу зайняв стійку позицію, рішуче заперечив всі звинувачення, не вступив на шлях самообмови. Суд змушений був зняти звинувачення у шпигунстві, але вирок 10 років ув"язнення все-таки виніс. Такий фінал примусив Народний комісаріат закордонних справ СРСР розповсюдити

повідомлення з явною метою згладити напруження в радянсько-польських відношеннях.¹³

Подальша доля, немовби вирівнюючи кривди, склалася зі Т.Скальським досить сприятливо. Після кількох років понівірянь по радянських тюрмах, у 1932 р. його разом з групою ксьондзів було обміняно між СРСР і Польщею на комуністів. Він помер у 1958 р. у Польщі на одній із глухих парафій. Не так давно на Заході, а згодом у Польщі, опубліковані написані Т.Скальським у роки війни спогади про пережиті роки на Україні і в СРСР.¹⁴

Були й інші випадки стійкості і непохитності католицьких священників, які попали в лабета ДПУ. У 1926 р. був заарештований і звинувачений у шпигунстві ксьондз Б.Дунін-Вонсович, який ще у 1922 р. нелегально прибув з Польщі на Україну для душпастирської роботи. Перебуваючи у в'язниці в Києві, він оголосив у знак протесту голодування. Після 42 днів зовсім знесиленого в'язня намагалися через викликаного генерального вікарія Житомирської дієцезії ксьондза К.Наскренького схилити до припинення голодування і визнати свої провини на суді. Мужній ксьондз співробітникам ДПУ заявив: "Обіцянкам вашим не вірю, я не винний, покарання згідно ваших законів відбуду. Голодівку тоді припиню, коли буду повністю виправданий. А на те, щоб до звільнення поправити своє здоров'я і бути пізніше вивезеним на Соловки /більшість католицьких ксьондзів з України перебували саме тут - Г.С./, я не погоджусь".¹⁵

Слід відмітити, що десятирічне тюремне ув'язнення на сумновідомих Соловках було досить поширеною формою покарання католицького кліру України. Звідси рідко хто повертався, ще рідше дозволяли капланам, що відбули покарання або були звільнені достроково за станом здоров'я, продовжувати духовну діяльність у своїй місцевості. Для більшості покараних ксьондзів з України перебування на Північній Голгофі, а їх за нашими далеко неповними підрахунками там було біля 50, розтягнулося на багато років і сліди по них гинули назавжди.¹⁶

Звичайно, що цілеспрямована робота каральних органів по розколу католицького духовенства, маніпулювання ним, дискредитація в очах суспільства не могла даватися взнаки. З кожним роком в умовах радянської влади позиції католицизму послаблювалися, традиційна лояльність костьолу до цієї влади інколи перетворювалася у безпринципні поступки комуністам. На початку 1928 р. група ксьондзів Кам'янець-Подільської дієцезії виступили у комуністичній пресі, і треба думати не без диктовки властей, із зверненням до всіх одновірців і пастирів припинити ворожу діяльність проти радянської влади, ретельно дотримуватися її законів.¹⁷ Хоч заява подільських священників була пересичена хвалебними і вірогідними реверансами на адресу більшовицького режиму, однак примирення, на яке найвно сподівалися ініціатори заяви, так ніколи не наступило. Як показав час, все швидше виходило навпаки, бо антикатолицькі акції посилювалися, а згадане звернення ДПУ розцінило як підтвердження своїх звинувачень католицької церкви в антирадянській діяльності, як намагання пристосування до нових умов, як, накінець, її глибоку кризу.

З кінця 20-х років з посиленням сталінізму в країні Москва вдалася до посиленого наступу на Україну. Після розправи з українською партійно-державною елітою та інтелігенцією, сталіністи кинулися на пошуки ворогів серед національних меншин, в тому числі і серед поляків. А їх ситуацію погіршувала та обставина, що відсоток вступу до колгоспів польських селян протягом довгого часу був найнижчим у республіці. На думку центру, польське населення України не проявляло "класової ненависті" до сусідньої Польської буржуазної держави, серед нього поширювався емігрантський рух, розчарування соціалістичним раєм. Розгнівана влада вдалася до покарання всіх радянських поляків. У 30-і були згорнуті польські національні сільради,

закриті всі польські школи, припинилося видання на польській мові газет і книг. Поляки з прикордонних районів України стали першими у радянській імперії, кого у масовому порядку депортували у східні райони республіки і до далекого Казахстану. Тисячі людей польської національності були репресовані енкаведистами на місці. Всього до початку другої світової війни, за нашими підрахунками, в Україні різними формами репресій було піддано близько 150 тисяч поляків.

В таких умовах католицька церква, яка не переставала кваліфікуватися радянським керівництвом "чужеродним тілом", звісна річ, не мала жодних шансів вціліти. Тиск і наступ проти неї з кожним роком посилювався. Програмною своєю була стаття, поміщена в теоретичному журналі польських комуністів в СРСР "Мисль большевіцка" /"Більшовицька думка"/ наприкінці 1928 р. під назвою "Опортуністичні помилки". Її автор Юзеф Шайн між іншим, вказував, що правий ухил "на польському відрізку" обумовлений "шляхетськими традиціями, релігійною темнотою, національним шовінізмом". Найбільше звинувачень скеровувалося проти католицизму, який "нібито не проти радянської влади /.../, але проти класової боротьби, бо його релігія наказує всім людям любитися, а не боротися між собою, а передусім повинні любитися всі поляки, незалежно від їх класового походження". Лозунг національної єдності всіх поляків є ніщо інше, як "езуїтський маневр", - заключає автор статті. Далі йде зміна акцентів у боротьбі з католицизмом. Польській комуністичній пресі кинено докір за те, що вона багато пише про моральний розклад священиків, а не про контрреволюційну діяльність.¹⁸ Цим давалася пряма вказівка "зверху" на переміщення боротьби з католицизмом виключно у політичну площину.

Ворожу руку костьолу намагалися вбачати тоді у небажаних і невігідних владі діях селян. Його звинуватили у повільних темпах колективізації та непопулярності колгоспного ладу серед польських селян. У Мархлевському польському національному районі на Волині посипалися звинувачення духовенства, яке нібито використовує акт сповіді для відвернення селян від вступу до колгоспів.¹⁹

Здійснювані в країні сталінським керівництвом народногосподарські експерименти, загострення політичного режиму погіршили умови життя всіх людей в Україні, в тому числі поляків. Близькість кордону, а також непогана поінформованість про життя на другому боці Збруча, посилювали емігрантські настрої серед останніх. Були зафіксовані непоодинокі факти так званих "хрестових походів", коли селяни надзбручанських сіл з іконами і хоругвами разом намагалися перейти на польський бік, щоб врятуватися від ненависних колгоспів, голоду і радянських порядків. Втечі та перехід Збруча радянськими поляками набрали такого розмаху на початку 30-х років, що це стало причиною непорозумінь між двома сусідніми державами, набрало міжнародного розголосу. У березні 1930 р. польського прем'єра К.Бартеля відвідав папський нунцій Мармаджі, який висловив готовність Ватикану допомогти в організації карантинних концентраційних таборів для втікачів з СРСР. Польська сторона при цьому повідомила, що кожен день на її бік переходило більше десятка чоловік, багато з яких мали родичів у Польщі. Польський уряд звернувся також до Комітету Нансена, Ліги Націй за допомогою у влаштуванні постійно зростаючого числа біженців.²⁰ Радянська країна негайно через газету "Правда" розцінила всю цю справу "як нечуваний ворожий випад", "хуліганську антирадянську кампанію". Особливо жорстко критикувалися Ватикан і католицька церква Польщі, які, за словами більшовицької газети, "виконують завдання міжнародного імперіалізму, стали ідеологічним центром всіх антирадянських сил".²¹

Антикатолицька істерія в країні посилювалася ще й тому, що папа римський Пій XI у цей час звернувся до віруючих світу із закликом молитися за переслідуваних

християн в Радянському Союзі. Радянська пропаганда цей заклик тлумачила не інакше як заклик до "хрестового походу проти першої у світі країни соціалізму". Відгородивши країну "залізною завісою" від усього світу, радянське керівництво, як відомо, найменше турбовалося про своє реноме в очах "імперіалістичної буржуазії", і сприймало критичні голоси з її боку прямо протилежно: те, що не подобалося на Заході, викликало негативну реакцію там, в СРСР мало бути підтвердженням слухності політики його лідерів. У Кремлі до того ж здавали собі справу з того, що Ватикан хоч і користувався великим авторитетом у світі, але його вплив обмежується виключно моральними засобами, що зрештою проявилось у саркастичному знаменитому запитанні Сталіна про кількість дивізій у папи римського.

У важкий час випробувань, які випали для католицької церкви в Україні, важливим для неї були контакти і допомога ззовні. Зносини з Апостольською Столицею були утруднені, а навіть і повністю виключені. Правда, у першій половині 20-х років Ватикан намагався якось фліртувати з більшовиками, яким залежало тоді на дипломатичному визнанні зарубіжними урядами. Зі спеціальною місією в СРСР був направлений спеціальний посланник Ватикану французький єзуїт єпископ Д'Ербіні, який відвідав Харків, Миколаїв, Одесу і Київ. Йому вдалося таємно, як можна було судити, висвятити чотирьох нових біскупів для цілої країни, затвердити новий церковний адмінподіл. Згідно останнього, в дієцезіях були введені апостольські адміністратори. У Житомирській дієцезії апостольським адміністратором був призначений Теофіл Скальський.²²

Однак все пов'язане із встановленням нової католицької ієрархії в Радянському Союзі мало небагато ефекту, поскільки новопризначені священники швидко були заарештовані ДПУ.

Римо-католицькому костюлу в Україні певну допомогу намагалися надати із сусідньої Польщі. З початку 20-х років, коли ще фактично існувала єдина Луцько-Житомирська дієцезія, через кордон на Збручі на радянську сторону нелегально переправлялися релігійна література, священники. Всього на початку 20-х років прибуло нелегально 7 ксьондзів. У зворотньому напрямі до Польщі направлялися відомості про становище католиків, а також молоді люди для навчання у духовних семінаріях.²³ Згодом це стало неможливим через визнання Ватиканом церковного адмінподілу згідно політичних кордонів між СРСР і Польщею і через загострення режиму більшовиками на кордоні.

В таких умовах певну допомогу католицькому духовенству надавали польські консульські представництва, які існували у Києві і Харкові /до 1937р./. Правда, їх діяльність була під пильним оком властей, а контакти радянських громадян з іноземними представництвами розцінювалися як контрреволюція і шпигунство зі всіма витікаючими звідси наслідками. Тому допомога консульств головним чином здійснювалася шляхом передачі певних грошових сум костюлу і священникам на оплату постійно зростаючих податків за користування приміщенням. При польському Консульстві в Києві на початку 30-х років існував навіть спеціальний грошовий фонд, з якого, наприклад, у 1934 р. щомісяця для вказаних цілей йшло від 300 до 500 польських злотих.²⁵ Проте матеріальна допомога надавалася далеко не всім парафіям і священникам. У Харкові і Києві в місцевих костюлах її передавали працівники консульств безпосередньо під час богослужінь. До інших міст і сіл, де продовжували діяти католицькі святині, вона рідко коли доходила.

Інколи польські представництва інтервенювали у справах заарештованих ксьондзів до офіційних радянських органів, однак це майже ніколи не приносило позитивних результатів. Єдиним дійовим заходом виявився обмін між Польщею і СРСР заарештованих ксьондзів на політв'язнів-комуністів. Всього з України до Польщі у

міжвоєнний період таким чином виїхало біля 25 ксьондзів. Ще кілька осіб змогли через так звану "зелену границю", тобто нелегально, в період терору і переслідувань щасливо дістатися до Польщі.

У 30-і роки проти католицизму комуністична влада спрямувала масові удари всією могутністю державної репресивної машини. На повні оберти в цей час працювала атеїстична пропаганда, на яку не жаліли ні коштів, ні людей. Масовий атеїстичний психоз зумів захопити частину людей. Особливою активністю при цьому відзначалася "Спілка войовничих безвірників", у структурі якої з 1929 р. діяла польська секція. Найчастіше саме члени цієї організації були організаторами і виконавцями закриття і знищення культових приміщень, сакральних речей та ін.

Все ж головною причиною відходу населення від релігії, в тому числі і католицької, у країні з багатовіковою християнською традицією, були жорстокі переслідування і репресії проти віруючих і духовенства, що обмежувало і припиняло релігійну практику, сіяло страх і деморалізувало людей. Апогей антикатолицьких дій комуністичної влади та її каральних органів припав на 1930 р., коли на Україні було заарештовано 49 ксьондзів.²⁶ Всім їм були висуното звинувачення у Шпионажі на користь "фашистської Польщі", антирадянській агітації. Тепер каральні органи вже навіть не вдавалися до проведення шумних судових розправ, газетних публікацій з викриттям католицького кліру. Вироки виносили сумновідомі "трійки", "особливі наради", які найкраще відповідали сталінським катам у виконанні кривавої роботи. Більше ста католицьких священиків з України були вислані на солонки, більшість з яких до кінця 30-х років були розстріляні.

До 1933 р. в Україні було зачинено дві третини існуючих костьолів, а кількість душпастерів впала до 40. Справи католицької церкви після цього справді виглядали безнадійно, бо доплив нових священиків був неможливий через відсутність найвищих ієрархів у дієцезіях і відсутності учбових закладів. На 1934 р., згідно даних польського консульства у Києві, позиції католицької церкви виглядали: Кам"янецька дієцезія - 9 ксьондзів, Жтомирська - 16. Протягом двох наступних років тут відійшло ще 18 капланів / 10 - заарештували, 5 - позбавили права релігійної діяльності, 3 - вмерло.²⁷ У травні 1935 р. на 10 років заслання на Кавказ був відправлений генеральний вікарій півдня України німецький священик Ю.Крушенські. Це був відносно лагідний вирок, бо заарештований "признався у контрреволюційній діяльності" і просив вибачення у Радянської влади.²⁸

Одночасно з арештами проводилися закриття храмів і передача їх на господарські, культурні цілі або ж руйнація. Протягом кількох років вівся наступ властей на костьол св.Миколая у Києві. Спочатку його обклали великим податком і збирали підписи віруючих на передачу святині під культурні потреби. Але віруючі відстояли свою святиню. Тільки після арешту священиків і активних мирян у 1935 р. костьол було перетворено під культурний заклад. У цей же час ряд інших костьолів, часто цінних архітектурних пам'яток, було знищено або, у кращому випадку, перетворено на музеї атеїзму. У 1938 р. було закрито в Україні останню римо-католицьку святиню-костьол св.Олександра в Києві.

В цей же час у країні припав пік сталінських репресій і беззаконня, які особливо широко охопили громадян польської національності, що проживали в Україні. Їх у масовому порядку депортували з прикордонних районів у східні області України і до далекого Казахстану. Характерно, що у документах, пов'язаних із здійсненням цієї акції, часто фігурує так званий "костьольний актив", тобто віруючі, які підлягали першочерговому виселенню з рідних місць. Тисячі людей польської національності і католицького віровизнання у 1937-1938 рр. були знищені сталінськими катами на місцях.

Хоч католицизм в Україні до кінця 30-х років організаційно був знищений, однак детальний аналіз життя людей свідчить, що релігійні переконання продовжували жити серед них. У 1937 р., наприклад, селяни села Шарівка Ярмолинецького району на Поділлі та жителі сусідніх районів часто приходили до місцевого клубу, зробленого з костюлу, і продовжували молитися, поширювали чутки "про те, що статуя св.Марії нібито продовжує регулярно повертатися до приміщення."²⁹ Люди, позбавлені святинь і капланів, продовжували молитися вдома, таємно збиратися в гуртки "ружанця", виконувати релігійні обряди, навчати молитов своїх дітей, відзначати релігійні свята.³⁰ Католицька традиція продовжувала завдяки цьому жити серед людей протягом всіх років радянського тоталітаризму.

* * *

Комуністичні правителі були твердо переконані, що з католицизмом в Україні покінчено назавжди. Однак з початку другої світової війни і включення до радянської імперії західноукраїнських земель комуністична влада знову зіткнулася з католицькою церквою і до того ж добре зорганізованою. Кривавий досвід розправ з попередніх років знову пригодився: посипалися судові вироки, депортації, розстріли священників і віруючих, закриття святинь тощо. У роки німецької окупації римо-католицький костюл зумів трохи відновити свою діяльність на схід від Збруча, хоч загарбники теж розправлялися з духовенством.

Сталінізм і радянський тоталітаризм у післявоєнні роки залишився вірним собі, тому курс на повну елімінацію католицизму незмінно продовжувався. Відразу ж була ліквідована Українська Греко-католицька церква, а всі її парафії перевели на православ'я і підпорядкували РПЦ у Москві. Римо-католицьку церкву дуже швидко позбавили єпископських курій, дієцезій, учбових закладів, видавництв в західних областях республіки. Переважна більшість духовенства і віруючих в рамках репатріації виїхали у Польщу.

З розгортанням "холодної війни", а також періодичних спалахів атеїстичної істерії в країні у 50-60-і роки, залишки католицизму приречені були на поступове згасання і старіння. Як відомо, що навіть в період так званої "відлиги", коли було засуджено сталінізм, наступ атеїзму не тільки не припинився, але все більше посилювався комуністичною партією. На середину 60-х років по всій Україні нараховувалося тільки 18 римо-католицьких священників - 8 в західних областях і 10 за Збручем. У цей же час 200 католицьких храмів було висаджено в повітря і знищено, а використання багатьох не за призначенням привело до сильної руйнації.

З появою незалежної держави України ситуація змінилася. Молода держава створює можливості духовному відродженню всім націям і етнічним групам, що проживають на її території, сприяє неухильному забезпеченню свободи совісті і віровизнання. Цей історичний шанс в повній мірі використовує римо-католицька церква. Українська держава встановила дипломатичні відносини з Ватиканом, і в Києві вперше появився папський нунцій. Повсюди католикам повертають храми, ремонтують старі і будують нові святині. Сьогодні офіційно зареєстровано біля 600 римо-католицьких громад в Україні, а душпастирську роботу проводять близько 300 ксьондзів. Потупово зміцнюється римо-католицька ієрархія /існує Львівська архідієцезія, відновлені Кам'янецька і Житомирська дієцезії/, відкрито одну духовну семінарію, робляться інші кроки для відновлення повнокровного функціонування цілої конфесії. Серед відвідувачів костюлів можна зустріти сьогодні людей різного віку, українців, поляків, росіян, словаків та ін. національностей, для яких Україна стає рідною домівкою, а спілкування з Богом є незамінною потребою в житті.

Summary. The autor investigates the tragic fate of the Catholic church in Ukraine during the years of the Soviet totalitarianism in 20-30ss of the 20th century.

Список літератури

1. Як стверджують окремі дослідники, Ватикан після падіння царизму в Росії наївно сподівався повернути її на католицизм. Див., наприклад, : H.Stehle. Tajna dyplomacja Watykanu. Papstwo wobec komunizmu /1917-1991/. Przekład z niemieckiego.-Warszawa, 1993.
2. Ширше про це див. нашу публікацію :H.Stroński. Polska droga do Kazachstanu. Represje wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach trzydziestych //Przegląd Wschodni. Warszawa-1994.-Т.ІІІ.-Z.2.-S.145-164.
3. Przegląd Wschodni. Warszawa.-1992/93.-Т.2.-Z.1.-S.145.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф.5.-Оп.3.Спр. 1064.-Арк.35.
5. Там же.-Арк.3.
6. M.Iwanow. Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1931-1939.-Warszawa-Wrocław,1991.-S.281
7. Газ.: Sierp.-1927.-28 sierpnia.
8. T.Skalski. Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932. Wspomnienia.-Lublin-Rzym-Lwów,1995.-S. 237.
9. Газ.: Głós mlodziezy.-1925.-15 marca.
10. Przegląd Wschodni.-1932/93.-Т.2.-Z.1.-S.146,151-152.
11. ЦДАВО України.-Ф.413.-ОП.І.-СПР.48.-АРУ.16.
12. M.Iwanow. Op.cit.-S.297.
13. Документы и материалы по истории советско-польских отношений.-Т.5.-М.,1967.-С.273.
14. T.Skalski. Op.cit.
15. Archiwum Akt Nowych w Warszawie /AAN/.MSZ.-Sygnatura 2821.-S.4.
16. T.Madala. Polscy księza katolicy w więzieniach i lagrach sowieckich od 1918 r. Materiały do słownika biograficznego.-Lubnin,1993.
17. Газ.: Sierp.-1928.-8 stycznia.
18. Myśl Bolszewicka.-1928.-9 grudnia.-S.21-22.
19. Державний архів Житомирської області.-Ф.42.-Оп.1.-Спр.96. -Арк.8.
20. AAN.-Sygn.10181.-S.190.
21. Газ.: Правда.-1930.-7 марта.
22. H.Stehle. Op.cit.-S.94.
23. T.Skalski. Op.cit.-S.247.
24. AAN.-Sygn.6699.-S.39.
25. AAN.-Sygn.2821.-S.49-50.
26. E.Kołodziej. Dzieje Polonii w zarysie 1918-1939.-Warszawa, 1991.-S.81.
27. AAN.-Sygn.2821.-S.51-52.
28. AAN.-Sygn.24.-S.13.
29. Державний архів Хмельницької області.-Ф.301.-ОП.1.-СПР.293. -АРК.34.
30. Спогади громадянки Юлії Галки з міста Тального Черкаської області. -Архів автора.